

ДНУ		
східний	86-572-198	
- 02	09	20 19

Відгук

офіційного опонента

на дисертацію М. І. Кириченка «Східнослов'янські сіверяни (VIII-XI ст.) в джерелах та історіографії» на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство і спеціальні історичні дисципліни

Дисертація М. І. Кириченка присвячена відображенню східнослов'янського союзу сіверян в історіографії (переважно українській та російській). Актуальність вивчення історіографії історії сіверян не викликає сумнівів з огляду на те, що сіверяни Лівобережжя Дніпра є важливою частиною минулого України, а за довгий час дослідження цієї проблематики опубліковано багато історичних праць, що відображають велику кількість різноманітних, подекуди взаємовиключних, поглядів. Такі протиріччя стають перепонами до вивчення минулого сіверян, що робить спробу дисертанта розібратися з цією проблемою актуальною та доцільною.

У вступі переконливо і логічно визначені актуальність теми, мета і головні дослідницькі завдання роботи, об'єкт і предмет дослідження, вказано на методологічну основу наукового дослідження та наукову новизну і практичне значення отриманих результатів.

Наукова актуальність теми даної роботи посилюється недостатньою розробкою історії сіверян у науковій літературі. Обґрунтування наукової новизни дисертації свідчить про ретельне дослідження багатьох аспектів обраної проблеми та глибоке знання її історіографії.

Окрім того, у вступі вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, окреслено хронологічні рамки та територіальні межі, подано інформацію про апробацію результатів дисертації та публікації автора.

Оформлення передбачених «Вимогами до оформлення дисертацій» (наказ МОН від 12 січня 2017 р.) елементів вступу виконано на високому науково-професійному рівні

Однак на с.23 дисертації предмет дослідження викладений вузько: «розвиток *інтерпретацій інформації* джерел з історії сіверян в історіографії». Насправді у

роботі висвітлюється розвиток не лише джерельної інформації, а й подано глибокий аналіз не тільки змісту, а (подекуди) обставин створення, перших публікацій та подальшого сприйняття науковою спільнотою чи більш широко – суспільством – викладених в історичному творі ідей й фактів тощо.

Найбільше зауважень викликає структура першого розділу праці М. І. Кириченка, який традиційно мав поділятися на три підрозділи у дисертаціях історичного профілю, в т. ч. з історії джерелознавства та історіографії (на кшталт: 1.1. Стан наукової розробки проблеми. 1.2. Джерельна база дослідження. 1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження). Інколи перший та другий підрозділ інші дисертанти міняли місцями. Натомість перший підрозділ дисертації М. І. Кириченка складається з п'яти підрозділів. Назва першого розділу та п.1.2 збігаються (Історіографія історії сіверян). А пп. 1.3 («Взаємовплив узагальнюючих та спеціальних досліджень в історіографії історії сіверян») та 1.4 («Пошуки шляхів до осмислення історії сіверян у сучасній історіографії») можна було б об'єднати з п.1.2.

Викликає подив відсутність окремого підрозділу, присвяченого теоретико-методологічній основі дослідження. Хоча теоретичні екскурси присутні не лише у вступі, а у всіх розділах дисертації М. І. Кириченка. Зосередження усіх цих фрагментів в окремому підрозділі першого розділу було більше б логічним і відповідало б загальноприйнятим академічним традиціям.

Автор правильно наголосив: «Інтерпретації інформації про сіверян у писемних і речових історичних джерелах досить різноманітні та часто суперечливі. Різноманітність інтерпретацій інформації писемних джерел викликана як складністю розуміння архаїчних мов, так і суб'єктивізмом інтерпретаторів» (с.4). Проте навряд чи можна назвати «головними недоліками» «Повісті временних літ» «упередженість його авторів, та створення майже через століття після зникнення сіверянської ідентичності» (с.4). Скоріше це лише специфіка цього та багатьох інших джерел, що оцінюються у дисертації.

У першому розділі досить широко аналізується джерельна база дослідження. Не викликає заперечень поділ М. І. Кириченком історичних джерел на дві групи –

писемні та речові, з обмовкою: «Деякі джерела, відносяться до цих груп лише умовно (йдеться про «Певтингерову таблицю», що відноситься до картографічних джерел, в яких поєднується графічна та текстова інформація)» (с.25).

Автор також розділив писемні джерела на чотири групи за хронологічною ознакою: 1) так звані «Античні джерела», 2) Джерела IX ст., 3) Джерела середини X ст., 4) Джерело XII ст. (ПВЛ).

Позитивно оцінюємо глибоку характеристику головного виду джерел для цього типу дисертацій – історіографічних. Наводячи різні підходи до визначення терміну «історіографічне джерело» автор справедливо вказує на відсутність історичного твору, повністю присвяченому лише сіверянам. З цього погляду підтримуємо думку дисертанта про доцільність використанні термінів «історіографічні фрагменти» та «комплексне історіографічне джерело» (с. 31), поділ історіографічних джерел на «тематично близькі» та «тематично віддалені» (с. 31).

Підтримуючи у цілому різні підходи автора «до класифікації масиву історіографічних джерел з історії сіверян: за предметним принципом; за відношенням предмету історіографічного дослідження до предмету досліджуваного твору; за рівнем спеціалізації; за інтенціональністю» (с. 2 та наст.), вважаємо видову ознаку більш придатною для історіографічних студій.

Остання класифікація історіографічних джерел потребує уточнення. Звичайно головним об'єктом дисертаційного дослідження історіографічного профілю виступають опубліковані наукові праці. В той же час недооціненими залишаються ненадруковані рукописи, рецензії та відгуки, его-джерела.

З тексту дисертації незрозуміло, чи співшукач займався пошуком ненадрукованих історіографічних джерел. Зокрема невідомо чи М. І. Кириченко знайомився з особистими фондами співробітників в Архіві Інституту археології НАНУ (у першу чергу Д.Т.Березовця), Архівом Національного Музею історії України (фонд В.Г.Ляскоронського), фондами 1, 3 та відповідними особовими фондами Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського. У цих архівах України зберігаються неопубліковані рукописи праць та лекцій,

листування, звіти учених. Можливо слід було б згадати літографовані та рукописні лекції В. Б. Антоновича («История Руси до монголов» та ін.) В. Ю. Данилевича («Русские древности») та інших вчених, що перебувають у фондах вищевказаного Інституту рукопису НБУВ. Вони були результатом не тільки педагогічної, а й дослідницької роботи відомих вчених. Листування науковців дозволяє виявити нові деталі (наприклад, чи змінювалася точка зору у процесі спілкування з близьким впливовим фахівцем: як відбувався процес рецепції ідей у науковому товаристві тощо). Цікаво було б порівняти чи повністю збігаються дані звітів археологічних експедицій з викладеним у надрукованих працях.

На наш погляд у дисертації недостатня увага приділена рецензіям та відгукам. Наприклад, у списку літератури відсутня рецензія В. Б. Антоновича на праці своїх учнів Д. І. Багалія та П. В. Голубовського з однаковою назвою «История Северной земли», надрукована у четвертому номері «Университетских известий» за 1880 р. Цінність рецензії полягає і в тому, що її автори не лише аналізували розвідки окремих науковців, але й часто детально викладали власний погляд на проблем (як приклад, зауваження П. В. Голубовського у рецензії на дисертацію Д. І. Багалія «История Северной земли до половины XIV ст.», яка вийшла у світ в «Киевской старине» (1882. Кн. 6)

Різні канали, засоби та форми наукової комунікації є важливими для появи та розповсюдження історичних знань.

Характеристика дослідницького інструментарію подана дисертантом в цілому вдало. Але трактування проблемного методу викладено на с. 24 дисертації так, що можливо слід було трактувати його як проблемно-історіографічний.

М. І. Кириченко детально розкрив зміст деяких концептів: «історіографія» (с. 21), «історіографічне джерело» (див. с. 23) та інші. У примітці на с. 21 вказано: «Термін «історіографія» тут і далі розуміється не у вузькому сенсі як дисципліна, яка вивчає розвиток історичної науки, а в більш широкому сенсі – як «акумуляція творів, які формують репрезентацію і уявлення про минуле». Останнє визначення розмите, більш класичне, у широкому розумінні цього слова – історія історичної

думки. Часто використання терміну «історіографія» неправильне, бо до середини XVIII ст. це протонаукові історичні знання, а, отже, краще використовувати термін «історична думка». Принагідно слід було згадати, що термін «археологія» до початку XX ст. мав взагалі більш широке тлумачення, ніж у наш час. Тому тематика доповідей на археологічних з'їздах, на які посилається дисертант, була надзвичайно широкою. Це були дослідження археологічних, історичних, етнографічних, церковних старожитностей тощо.

У другому розділі детально аналізуються ті писемні історичні джерела, у яких фігурують етноніми, що пов'язувалися в історіографії з дніпровськими сіверянами. В ньому розглядаються античні джерела (§ 2.1); джерела IX ст. (§ 2.2); джерела X ст. (§ 2.3); «Повість временних літ» як джерело з історії сіверян (§ 2.4). Третій розділ присвячений особливостям накопичення та розвитку інтерпретацій речових джерел з історії сіверян (§§ 3.1-3.3). Матеріали, які були отримані під час написання роботи, дисертант узагальнив, і, спираючись на ці дані, детально та ґрунтовно проаналізував історію сіверянського союзу та її відображення у лінгвістичних та речових джерелах. Викладені у другому та третьому розділах факти та оцінки не викликають заперечень.

Ґрунтовний аналіз історіографії присутній у всіх розділах і відбиває стан наукової розробки теми. При цьому головну увагу дослідник логічно приділив спеціалізованим працям, в яких висвітлено ті чи інші аспекти дисертаційної роботи. Правильно М. І. Кириченко виділив історіографічні традиції: «устародавнювання»; протиставлення інформаційного потенціалу речових та письмових джерел; атрибуцію русів до сіверян та дві протилежні традиції трактування інформації щодо залучення сіверян до Київської Русі (с. 86 та ін.).

Ґрунтовний аналіз опублікованої наукової літератури з теми дисертаційного дослідження, безперечно, є однією з позитивних рис роботи. Проте, на жаль, наявні лакуни в історіографічному огляді. Так, не згадується навіть у списку літератури велика стаття О. М. Андріяшева «Нарис історії колонізації Сіверської землі до початку XVI віку», опублікована у 20-й книзі «Записки історико-філологічного відділу ВУАН (1928)». Відсутня у списку літератури монографія

О. В. Русини «Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського» (1998; насправді у книзі піднімаються питання і більш раннього часу) та ряд інших, переважно невеличких за обсягом, публікацій.

Матеріали дисертаційного дослідження розкривають окремі питання теорії і практики історіографії, археології та інших спеціальних галузей історичних знань, а отже сприяють їх подальшому розвитку та популяризації. Вони можуть бути використані для підготовки загальних і спеціальних лекційних курсів, узагальнюючих наукових праць, підручників та довідкових видань з історії України, археології та історіографії. Матеріали дисертації також можуть бути корисними у науково-краєзнавчій роботі музеїв, архівів та навчальних закладів. Переконана, що цю дисертацію слід видати окремою книгою.

Хотілося б висловити ще б декілька побажань до шановного дисертанта. Для зниження описового характеру дослідження та посилення його теоретичної складової слід, на наше переконання, активніше порівнювати погляди різних авторів, які належали до однієї наукової школи чи напрямку. Бажано б було також більш чітко та детально виділити спільні та відмінні риси різних періодів історіографії теми. Тим більше, що у процесі роботи дисертант прийшов до більш вагомих та широких результатів, ніж зазначено ним на початку вступу. У подальшій роботі можна порекомендувати М. І. Кириченку звернути більшу увагу на міжнародний досвід дослідження проблеми, залучивши, наприклад, матеріали європейської, особливо німецької, історіографії.

Висловлені зауваження та побажання не спростовують наукових здобутків М. І. Кириченка і в цілому не впливають на високий рівень дисертаційного дослідження, яке охоплює різноманітні аспекти обраної теми. Бібліографічне оформлення відповідає вимогам ДАКу. Здобувачем застосовані методи, які максимально сприяли вирішенню сформульованих ним науково-дослідницьких завдань. Це створило підґрунтя для отримання важливих і нових наукових результатів. Поставлені автором дослідницькі завдання виконані. Головні положення дисертаційної роботи пройшли належну апробацію на багатьох наукових конференціях і відображені у необхідній кількості публікацій.

Загалом дисертаційне дослідження М. І. Кириченка є оригінальною, самостійною, завершеною науково-дослідною роботою з актуальної проблеми, яка досі не була предметом окремого монографічного чи дисертаційного дослідження в історіографії. За своїм змістом кандидатська дисертація відповідає спеціальності 07.00.06 – історіографія, джерелознавство і спеціальні історичні дисципліни, вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим Кабінетом міністрів України від 24 липня 2017 р. (зі змінами) щодо кандидатських дисертацій, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство і спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

О. М. Богдашина

